

СВ. ИВАН РИЛСКИ В АГИОГРАФИЯТА ОТ КРАЯ НА XII – НАЧАЛОТО НА XIII В.

Венелин Грудков

В края на седемдесетте години на науката стана известно ново проложно житие за Иван Рилски¹. Текстът се намира в Норовия пролог². Оттук е популярният му наслов – Проложно житие на Иван Рилски от Норовия пролог или **Трето проложно житие**³. В тази разработка привличаме текста като книжовен факт, свързан с популярността на Иван Рилски сред славянските народи, и като паметник, даващ възможност да се очертае границата между “търновските” и “нетърновските жития” от първата половина на XIII в.

Според историците на езика правописните особености на Норовия пролог навеждат на мисълта, че е създаден в югозападните земи, в средище с конституирани книжовни традиции. А присъствието в ръкописа на Проложно житие за Прохор Пшински наред със синаксарни четива за популярни южнославянски светци локализира появата му в Пшинския манастир⁴.

Науката сравнително точно датира появата на Норовия пролог в южнославянската книжнина. Творческият акт се поставя във времето не по-рано от XIII в. и не по-късно от последната четвърт на същия век⁵. Следователно в края на XII и през първата половина на XIII в. се появяват три проложни текста, посветени на Иван Рилски⁶ – Първо проложно житие на Иван Рилски, Второ проложно житие на Иван Рилски и разглежданият тук текст. Поставяйки ги на една плоскост, ние ще имаме представа за функцията на новата българска столица като феномен, който определя акцентите в литературния живот непосредствено след възстановяването на Втората българска държава.

Насловът на Третото проложно житие на Иван Рилски, намиращо се на Л. 48б – 49а, свързва паметта на Иван Рилски с датата 19 октомври, т. е. с пренасянето на мощите на светеца в Търново⁷. Срв. **Ѣъ тѣ днь прѣѣовнго шца ншего шана Рильскаго.**

Известията във фабулната експозиция са редуцирани.

В съответствие с утвърдената агиографска традиция пролож-

ното слово точно сочи времето, в което живее Иван Рилски (въ дни благовернаго цря Петра) и родното му място (ѡселѣ, нарицаемаго Скриноньтъ).

Животът на Иван Рилски протича успоредно с управлението на четирима български владетели⁸, но житийните текстове за него свързват отшелническите му подвизи в съответствие с наложилата се устойчива фабулна схема единствено с личността на цар Петър. В случая е важно, че информацията на Третото проложно житие съвпада с вестите в другите две проложни жития от същото време. Срв. напр: Първо проложно житие – ... въ црѣво хо любиваго Петра црѣк българскаго, ...⁹;

Второ проложно житие – И съподвися сѣ въ лѣта Петра црѣк¹⁰.

В съответствие с подчертаната практическа насоченост на пролога е и вестта за скъсването на светеца със света и отиването му в Рила – Съставивъ ѡчьство свое и выиде въ рѣкоу, нарицаемоу Рылѣ. Т. е. пътят на Иван Рилски от света към пустинята е пътят от с. Скрино към Рила. (Срв. същото в Първото и Второто проложно житие¹¹). В централния фабулен дял се описват аскетичните подвизи на светеца. Впечатление правят два момента. На първо място се съобщава името на пещерата, в която пребивава отшелникът – И въ рѣте пещероу подѣ планиною, нарицаемуи Врътопень. В другите жития на Иван Рилски топонимът (Врътопень) не се открива. За пребиваването на светеца в пещера говори Безименното житие, но актът се поставя преди отиването му в Рила¹². Т. е. в конкретното съобщение трябва да видим фолклорно-митологичен модел, след като то не се потвърждава от други агиографски текстове¹³.

На второ място, впечатление прави вестта – ѡво х/л/ака /п/оуше на нь. Въпреки невъзможността да бъде дешифрирана по еднозначен път¹⁴, най-правдоподобно е тя да се свърже със злините, сторени на Иван Рилски от местните хора¹⁵.

Постбиографичният разказ започва със сведения за пренасянето на мощите на Иван Рилски в Средец. Вестта, че сам цар Петър идва да вземе светинята от Рилската пустиня, липсва в познатите ни житийни текстове. Наред с митологичната си семантика тя е знак и за абсолютизиране на религиозната легенда, като се засилват връзките между владетел и анахорет. Срв. Слишавъ же благоверни црѣ Петръ ѡ оуспени юго, пришѣ, възетъ чѣтние моци юго и положи ѣ въ градѣ Сръдѣцѣ.

Тъй като Третото проложно житие възниква далеч от Средец, то не дава информация за пренасянето на мощите на Иван Рилски в Унгария и връщането им (1183 – 1186/7), събитие, което е оставило трайни следи сред местното население и се е превърнало в устойчив момент в постбиографичната фабула, обслужваща паметта на светеца.

Прологът завършва с разказ за пренасянето на мощите на Иван Рилски от Иван Асен I от Средец в Търново. Съобщението, че първият владетел от династията на Асеновци пренася мощите на популярния отшелник след триста години (*И минуѡвъшимъ т лѣтѣ*), е интересен момент за отбелязване на промеждутъчното време и представлява езикова структура, характерна за жития, изградени върху фолклорно-легендарна основа.

Ясно е, че Третото проложно житие повтаря фабулата за Иван Рилски, утвърдена в агиографията на XIII в. Допирните точки на разглеждания пролог с Първото и Второто проложно житие са очевидни – родно място и време, през което живее, начин на разделяне със света, място на богоугоден живот, основен смисъл на религиозния му подвиг, пренасянето на мощите в Средец и Търново.

Следователно в сюжетно-фабулно отношение съществени различия между “търновските”¹⁶ и “нетърновските”¹⁷ жития от XIII в., посветени на Иван Рилски, няма.

Глобалната разлика обаче произтича от факта, че в т. нар. “нетърновски” жития липсва в парадигматичен план вторичният рецептивен механизъм¹⁹, който е феномен на съзнанието на търновския агиограф от XIII в., превърнал се не само в книжовна норма, а в стоящо зад нея отношение към общото между светец и народност.

Във връзка с това Третото проложно житие на Иван Рилски не съдържа каноничната за търновската агиография от XIII в. формула *родомъ българинъ* (срв. в Първото и Второто проложно житие)²⁰. Актът на пренасянето на мощите на светеца от Средец в Търново не се поставя в пряка зависимост от военните победи на българите, довели до възстановяването на Втората българска държава²¹. Текстът е индиферентен по отношение на новите измерения на народностно-държавно строителство в края на XII и през първата половина на XIII в., затова и тук не се откриват елементи на вторичния семантично-стилистичен регистър²², в чието ядро стои етноското (българско) начало.

Границата между “търновските” и “нетърновските” жития, създадени през XIII в., може да бъде илюстрирана и с още един пример – Проложното житие на Гаврил Лесновски от Станиславовия пролог²³. Във финала на текста се подчертава: **И по многоу врѣмени прѣне сѣнты вѣшлѣ моце ѿго въ градѣ Тръновѣ вѣлгарскыи и положены вѣшлѣ вѣтрѣпезици оу Стѣѣ апѣлѣ**²⁴. Въпреки еднозначността на съобщението конкретният текст не е продукт на търновската агиография от първата половина на XIII в. Той стои на плоскостта на “нетърновските” жития заедно с Третото проложно житие на Иван Рилски, защото в тях не се откриват езикови структури, илюстриращи етноцентризма в литературния живот.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Иванова, Кл.** Две неизвестни старобългарски жития. – В: Литуратурна история, I, 1977, с. 59–61.

² Пак там, с. 57.

³ **Българската литература и книжнина през XIII в.**, 1987, с. 50.

⁴ **Иванова, Кл.** Цит. съч., с. 57–58.

⁵ Пак там, с. 57.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, с. 57. Авторката с основание поставя създаването на Първото и Второто проложно житие на Иван Рилски в първата половина на XIII в.

⁸ **Дуйчев, Ив.** Рилският светец и неговата обител. С., 1947, с. 90.

⁹ **Иванов, Й.** Жития на св. Иван Рилски. С., 1936, с. 52.

¹⁰ Пак там, с. 58.

¹¹ Пак там, с. 52, 58.

¹² Пак там, с. 29–31.

¹³ Текстът е създаден в център, отдалечен от столицата Търново.

¹⁴ **Иванова, Кл.** Цит. съч., с. 60.

¹⁵ **Иванов, Й.** Св. Иван Рилски и неговият манастир. 1917, с. 5–6.

¹⁶ Като “търновски” определяме Първото и Второто проложно житие на Иван Рилски.

¹⁷ Третото проложно житие на Иван Рилски определяме като “нетърновско”.

¹⁸ Основните различия са резултат от преплитането на религиозно и фолклорно-митологическо мислене.

¹⁹ Постановката е въведена от **В. Грудков**. Агиографски произведения от края на XII и първата половина на XIII в., свързани с Търново (Докторска

дисертация), В. Търново, 1996, машинопис, с. 8–9. В житията с търновски произход наред с основния рецептивен механизъм присъствува и друг (вторичен), чиито логически граници се задават от етнонима “българин” и топонима “Търново”.

²⁰ Иванов, Й. Жития на ..., 52, 58.

²¹ Пак там, 54, 58.

²² Срв. Грудков, В. Агиографски произведения... (Докторска дисертация), с. 196 и сл. Вторичният семантично-стилистичен регистър е литературният еквивалент на вторичния рецептивен механизъм. Продуктивността му се базира на система от епитети, свързани с новите моменти в историческото битие на българите в края на XII и през първата половина на XIII в.

²³ Иванов, Й. Български старини из Македония. 1970, с. 394 и сл.

²⁴ Пак там, с. 394 и сл.